

МИР БЕКИРА ЧОБАН-ЗАДЕ

УДК: 821.512.145–32.09

БЕКИР ЧОБАН-ЗАДЕ ЭСЕРЛЕРИНИНЪ ПОЭТИКА ХУСУСИЕТЛЕРИ

Джемилева А. А.

*Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского
E-mail: ayshe66-2008@mail.ru*

Меселенинъ къоюлмасы. Бекир Чобан-заде бутюн дюнъягъа танылгъан эдебиятшынас-тюрколог ве къырымтатар халкъынынъ белли шаиридир. Онынъ бир чокъ ильмий китаплары, макъалелери, тенкъидий ве бедий эсерлери дердж этильди. Эдипнинъ эдебий асабалыгъы баягъы джиддий ве терен теткъикъатларгъа маликтир. Эдебиятшынас Ш. Юнусов къайд эткени киби, «XX асырнынъ 20-нджи сенелеринде керчектен де миллий эдебият перилери намына ляйыкъ олгъан бир сыра шаирлер пейда олгъандыр. Булар сырасында Бекир Чобан-заде, Амди Гирайбай, Абдулла Ляtif-заде, Шевкъий Бекторе, Умер Ипчи, Мемет Нузет киби шахыслар бар олгъанына бакъмадан, эппейи вакъыт оларнынъ яратыджылыгъы теткъикъ этильмесине зар [6, 3]. Сонъки йыллары окъуйыджыларгъа теткъикъатчылар тарафындан белли олгъан языджынынъ меракълы эсерлердинен бири, 1918 сенеси, «Миллет» газетинде басылгъан «Нурай» повести такъдим олунды. Ильмий ишлерден бу эсерге багъышлангъан Н. Сеитяхъянынъ макъалесини къайд этмек керекмиз. Эдебиятшынаснынъ фикирине коре, «Бекир Чобан-заде махсулдар бир шаир олмакънен берабер, окъуйыджыны тесирсиз къалдырмайджакъ къадар къуветли олгъан менсур эсерлернинъ де муэллифидир» [2, 25].

Ишимизнинъ макъсады. Б. Чобан-заденинъ икяелерини янъы нокъта-иназардан анъламакъ, «Нурай» повестининъ поэтика хусусиетлерини, икяе этюв инджеликлерини, образлар системасыны, бедий деталлернинъ къулланылмасыны ве фольклорнынъ ролони косьтермектир.

Б. Чобан-заденинъ «Нурай» повести озюне хас олдукъча бедий ве ифадели халкъ тилинен язылгъан. Булар эсернинъ айырыджы чизгилеридир. Эсерде икяе этильме биринджи шахыс адындан алынып барыла. Эсернинъ башындан муэллиф икяеджиге (беян этиджиге) характеристика бере: *«Ичимизде Къырымнынъ о бир кошесинден, Чонъгъардан, тархандан кельген бир яшчыкъ бар эди, оны бизнинъ якъкъа кельгенден берли ич кимсе кульдюрип, чынълатып боламагъан эди. Козълеринде парылдагъан атеш оны коръемеш, матюв, бош бир киши болмагъанын айта эди. Эр кес чынълап сыра огъа кельгенде, о бизнинъ бутюн истевлеримиз, сыкъарламаларымыз даим къайт этер, чынъламаз эди»* [1, 8]. Икяеджи яшлар акъшамлары топлашып, достлашып, сырдашып, кечирген, эгленген заманларны хатырлагъанлары акъкъында яза. Бу сефери де, эр вакъыт киби, достлары оларгъа къошулмагъа зорладылар. Амма яш башындан татлы эгленджели шейлер кечмегени акъкъында айта. Достлары насыл олса да динълемеге азыр олгъанлырыны бильдирдилер. Языджы бу ерни бойле ифадели образлы сёзлер иле акс эте: *«О бирден кулюмсире-*

ди, сююнди, къашларын котерип, козьлерини ачып, бираз сускъан, тюшюнген сонъ, татлы, джымакъ айткъандай бир даушман шу ашадаки сёзлерни къа чалт, къа да-не-дане тёкип, къа агъыр чынълар киби созып, айтмагъа, анънатмагъа башлады» [1, 8].

Языджы огъланчыкънынъ нутугъы иле окъуйыджынынъ огюнде дюльбер табият манзараларыны джанландыра: «Акърын-акърын къыбла джели бизге къадар кельмеге башлады, булутларнынъ тюсю даа зияде къоюрлашты, ава муляйымлашты. Койден бирлий мугъайгъан кибик тав башында отургъан булутлар, туманлар бирден силькинди, джанланды, селлернен къарларны, бузларны, къышны къувмагъа, къамчаламагъа башлады [1, 9]. Окъуйыджы ильк кере Нурайнен яшнынъ икяесинде таныш ола: *«Онынъ къоюн козьдай козьлери, кульге-кульге къумрал сачлары, ярыкъча сакъачыгъы, пантик бурну, бетинде де от пишиги тенеке джырыгъындан бир къач орънек бар эди» [1, 10].*

Нурайнынъ образы эсернинъ эсас образлардан бири. Икяеджи-огълан Нурай бабадан чокъ хорлукълар чеккени, бабасынынъ къолунда эзиегленгени, яшлыгъы насыл кечкенини хатырлай: «Нурайнынъ бу къаталакънынъ къолунда эр кунъ, эр даим къулакълары бурулып, бети шамарланып, сачы тартылып, аркъасы чубукъланыр эди. Нурай буларнынъ алайына алышкъан эди. Бу хорлукъны чекмеге о, «кийинмекте эди» [1, 10]. Языджы икяеджиде Нурайгъа олгъан мерхаметли, сыджакъ мунасебетини косътере: «Бунынъ ичюн мен эр заман онынъ «киймей» кельмесине дуваджы эдим. Онынъман биз базы «кийинген» кунълеринде «Анадан оксюз къалгъан» джырлай эдик» [1, 10]. Икяеджи Нурайнынъ табиятынынъ чешит тарафларыны ача ве худжур бир инсан олгъаныны къайд эте.

Эсерде муэллиф яшларнынъ къызларгъа олгъан дуйгъуларыны инджеликнен косътере: «Яшлар къызларны бегене, оларгъа авес, ашыкъ олалар: «Бизнинъ якънынъ къызлары салынджакъта не назлы, сююмли, тюльбердир! Биз онларны авелендирмек, юксельтип, булутларгъа етиштирмек тилей эдик. Буларны да сарушландырып тюшюрген сонъ, къарт къызларны миндирип, бираз тербеттик» [1, 12]. Буларнынъ эписи эсерге, эсернинъ икяе этильмесине хош, назик, лирик ренклер къошалар. Икяеджи баарьнынъ, табиятнынъ омюрнинъ гузеллигини къайд эте: «Эр вакъыт баарь болса, чечеклер, отлар ич къурумаса, эр вакъыт кишилер мундай ешилъ, кирсиз чукъурчыкъларда отурсалар, яшасалар, ольселер, не болур эди?» [1, 13].

Б. Чобан-заде халкъ агъыз яратыджылыгъы нумюнелерини усталыкънен къуллана. О ерлерде белли олгъан, эр ерде чалынгъан «Сидане козь» йыры эр бир эвде, тойда, дернеклерде йырлангъан халкъ йыры тимсаль олып къала. Йырнынъ мундериджеси бир джумледе бильдириле: «Бу чалынгъанда не къадар къызларымыз, келинлер сюзюльген, не къадар яшлар тёкюльгендир» [1, 13]. О заманларда къызлар огъланларнен топлашкъанда чынълаша эдилер ве бойле этип, бегенген къызларына озъ дуйгъыларыны, севгисини бильдирелер. Нурай бегенген къызны, Къапурени, икяеджи айрыджа къайд эте: «Лякин Къапуренинъ тюльбер, гузель сеси Нурайнынъ ясагъан аджемий, шаталакъ шейлерин даа устюн, даа откъюр корьсете эди [1, 15]. Нурайнынъ образы эсер девамында кет-кете теренлеше, даа айдын ве ифадели шекильде ачыла. Языджы, икяеджи адындан, Нурай тез оськенини, буюгенини къайд

эте: «Тюневин мениммен ойнап джюрген Нурай, бугунь мына сагъа деликъанлыдай джырлай, чынълай, эр сѣзни анълай, анъната эди. Чевре якъны къчакълап алгъан къаранлыкъ ичинде Нурай магъа худжурлыкътан да чыкъып, кишиден башкъа болып корюне эди» [1, 16].

Беян этиджи Нурайнынъ деликъанлы бир йигит олып оськенини хатырлай: «О энди тойлардан, джыйынлардан ич къалмай, тойларда къызлар онынъ пенджересинден ич айыраламай эди» [1, 16]. Къараманда чешит къабилиетлери олгъаны къайд этиле: «Нурайнынъ озю де ава сымарламасын, шабаш айландырмасыны, къартчыкъларман анълашмасыны бек тез уйренген эди» [1, 16]. Языджи Нурайнынъ табиаткъа якъын оськенини яза: «Анадан тувгъан сонъ, бир де чѣльден, тавдан тувды, тав, чѣль баласы болды. Бу чобанлыкъ огъа бизим ичимизде уйренген джырларын, чынъларын, масалларын чалт унуттырды. Онынъ озюнинъ уйдургъан джырлары, манелери, чынълары, оюнлары, къайтармалары бар эди [1, 16]. Б. Чобан-заде Нурайны башкъаларгъа ошамагъаныны къайд эте. Чобанлар арасында Нурай энъ корюмли, энъ дюльбер эди. Нурай Къапуреге севда олды, амма: «...бир барагъынен бир таягъы, эки де пычагъындан башкъа бир шейи болмагъан бир чобангъа къызыны бермек тилемеген бабасы такъдирмен уюшмады – оны кунънинъ биринде, апансыз, бир сабанджы байгъа нишанлады. Нишан тойда никасын къыйдырып, къудагъыйсыз, тойсуз, сессиз алып кетип берди...» [1, 17]. Нурай бунъа пек ачувланды, «о гедже Къапуре тюшкен бир талай уйлер джанды, о койге кеткен ёлларнынъ копсинде ёджулар пычакъланды, арабалар авдарылды...» [1, 17]. Нурайнынъ такъдири окъуйдыгъыга бойле сатырлардан билине: «*Онынъ сонълу омюр къадеси де бельки мунънъчюн шай эрте чагъында къолдан тюшти, къырылды, бошанды...*» [1, 16].

Келеджектеки теткъыкъатларнынъ инкишафы. Бекир Чобан-заденинъ эдебий яратыджылыгъы ве эдебиятта туткъан ери семерели, меракълы, юксек бедийликке малик олгъан мирас олып, къырымтатар эдебиятынынъ тарихына кирди. Языджынынъ эсерлери зенгин мундериджели, терен маналы, отъкюр гъаели, миллий шекильде язылгъанлар. Бойледже, къайд этмек керекмиз ки, Б. Чобан-заденинъ икяелери озюне хас бедий хусусиетлеринен айырылып туралар. Языджынынъ икяелерини чешит нокъта-и-назарлардан теткъыкъ этмек мумкюн.

Эдебият

1. Бекир Чобан-заде. Нурай / Б. Чобан-заде // Йылдыз, 2003. – № 2. – С. 8-24.
2. Н. Сейтахъя. Б. Чобан-заденинъ «Нурай» повести / Сейтахъя Н // Йылдыз. – 2003. – № 2. – С. 25-35.
3. Теория литературы. Учеб. пособие для студ. филол. фак. висш. учеб. заведений: В 2 т / Под ред. Н.Д. Тмарченко. – Т.1.: Н.Д. Тмарченко, В.И. Тюпа, Н. Бройтман: Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 512 с.
4. Фазылов Р. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. Къыскъа бир назар / Р. Фазылов, Нагаев. – Симферополь: Къырым девлет окъув-педагогика нешрияты, 2001. – 640 с.
5. Чобан-заде Б. Къырымтатар эдебиятынынъ сонъ деври: Маруза (Крымскотатарская литература новейшего периода: Доклад) / Чобан-заде Б. – Симферополь: Доля, 2003. – 132 с.
6. Шевкет Юнус. Назмиетимиз ве несирджилегимиз тарихындан (1920-нджи сенелер) / Шевкет Юнус. – Симферополь: «Тезис» нешрияты, 2008. – 176 с.

Джемилева А. А. Особенности поэтики произведений Бекира Чобан-заде / А. А. Джемилева // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 2. – С. 3–7.

В работе исследуются особенности произведений крымскотатарского писателя, всемирно-известного ученого, профессора-тюрколога Бекира Чобан-заде на примере рассказа «Нурай». Акцентируется на таких особенностях поэтики рассказов, как тип повествования, хронотоп, образная система, художественная деталь и т.п. Объект исследования: рассказ Б. Чобан-заде «Нурай». Цель работы заключается в освещении особенностей повествования, авторской позиции, особенности речи героев, особенностей поэтики рассказов Б. Чобан-заде.

В работе ставятся следующие задания: осмыслить рассказы писателя с новой точки зрения, выделить особенности поэтики, поэтику сказа, хронотоп, систему образов, изучения художественных деталей.

Ключевые слова: Бекир Чобан-заде, крымскотатарский рассказ, автор, рассказчик, деталь.

Джемілева А. А. Особливості поетики творів Бекіра Чобан-заде / А. А. Джемілева // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 2. – С. 3–7.

У роботі досліджуються особливості творів крымськотатарського письменника, всесвітньо відомого вченого, професора-тюрколога Бекіра Чобан-заде на прикладі оповідання «Нурай» («Нурай»). Акцентується на таких особливостях поетики оповідань, як тип оповіді, хронотоп, образна система, художня деталь і т.п. Об'єкт дослідження оповідання Б. Чобан-заде «Нурай». Цілі роботи полягають в тому, щоб освітити особливості оповіді, авторську позицію, особливості мови героїв, виявленні особливостей поетики оповідань Б. Чобан-заде.

Були використані наступні методи дослідження: історично-порівняльний, біографічний, систематичний аналіз прозових творів.

Ключові слова: крымськотатарське оповідання, автор, оповідач, деталь.

Dzhemileva A. A. Features of poetics of works of Bekir the Choban-zade / A. A. Dzhemileva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 2. – P. 3–7.

The 20th of XX age is a bright page in history of Crimean Tatar literature. In this period in literature were engaged in creative work of people such Bekir Choban-zade, Amdi Giraybay, Abdulla Lyatif-zade, Shevkiy Bektore, Umer Ipchi, Memet Nuzet, Abdulla Kadri-zade. Creation each of writers needs serious study of literature researches. By the considerable figure of this period, synthesizing scientific and literary creation of Crimean Tatar people, Bekir Choban-zade is legally considered (1893-1937). He brought in a substantial contribution to development of linguistics and literary criticism of row of Turkic people. Choban-zade left a large artistic legacy in area of literary criticism, literary criticism.

We will mark one of main labors of literary critic – «Кырымтатар едебиятинин сон девіри» («Crimean Tatar literature of the newest period»; 1928), which had influence on development national literature and literary criticism and is one of maiden attempts of research of Crimean Tatar literature. Creation of scientist is many-sided, he worked and in area of small genre. Researchers mark the role of B. Choban-zade in development of genre of story in Crimean Tatar literature. His stories are known: «Armanda bir shair» («Poet on to the current»; 1920), «Indemez Dzhelil'» («Taciturn Dzhelil'»; 1920), and other. It should be said, that as a teller Choban-zade studied in an insufficient degree. It should be noted one of features of artistic style of B. Choban-zade is the lyricism of narration. A lyric stream in work increases due to the use of folk reasons which are organically intertwined in artistic fabric of works, forming a lyric-epic narration, give originality and uniqueness to every story.

The features of works of Crimean Tatar writer, world-wide scientist are in-process probed, professor-turkologist Bekir Choban-zade on the example of stories of «Armanda bir shair» («One poet is in the field»), «Indemez Dzhelil'» («Taciturn Dzhelil'»), «Nuray» («Nuray»), «Ertedzhi Murad» («Murad»). Accented on such features of poetics of stories, as a type of narration, chronotop, vivid system, artistic detail etc. Research object: story of B. Choban-zade «Nuray», «Ertedzhi Murad», «Indemez Dzhelil'», «Armanda bir shair».

In work of «Nuray» (newspaper «Millet», 1918) a narration is conducted in a narrative manner from the first person. An author exposes appearance of protagonist – rural boy Nuray convincingly. Speech of hero abounds a folk vocabulary, well-aimed utterances which give the special charm of story. A writer creates

bright, unique national appearance. One of artistic features of story is the use of folk song of «Sidane», which was passed from a generation in a generation and always accompanied rural ceremonies, an author. A writer exposes the heavy fate of Nuray. In spite of the fact that in work there are little dialogs, writer. Purpose of work consist in illumination of features of narration, author position, feature of speech of heroes, features of poetics of stories of B. Choban-zade .

The followings tasks are in-process put: to comprehend the stories of writer from the new point of view, to select the features of poetics, poetics of tale, chronotop, system of appearances, studies of artistic details.

The followings methods of research were utilized: history – comparative, biographic, systematic analysis of prosaic works.

Key words: Crimean Tatar story, the author, narrator, artistic details.

Поступила в редакцию 30.08.2013 г.